

*Руслана МАНЬКОВСЬКА**

Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х – 1950-х рр.)

В статті висвітлюється політика тоталітарного режиму в другій половині 1940-х – 1950-х рр. у музейній галузі, ідеологічний тиск на музейних працівників та діяльність музеїв в УРСР, знищення культурних цінностей пов'язаних з українською історією.

Ключові слова: музейні колекції, знищення культурних цінностей, ідеологічний тиск в музейній галузі.

Після закінчення Другої світової війни в суспільно-культурному житті УРСР знов почав набирати обертів механізм репресивної машини. Підґрунттям чергового наступу сталінізму, в умовах масового голоду 1946 р. в УРСР та виселення селян, стали рішення центральних партійних органів, в яких визначався курс на ідеологічну чистку.

* *Маньковська Р.В.* — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

За період 1946–1951 рр. було прийнято 12 постанов з ідеологічних питань, де основне вістря атаки спрямовувалось на інтелігенцію. Зокрема, постановою ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. про журнали «Звезда» і «Ленинград» розпочалась кампанія проти «буржуазної культури».

У галузі культури реалізація цих постанов увійшла в історію як «ждановщина». В науковій історіографії напрацьовано значний дослідницький доробок щодо змісту та наслідків сталінської тоталітарної системи в галузі культури зазначеного періоду.

Праці українських істориків В. Даниленка, О. Рубльова, Ю. Черченка, Ю. Шаповала, Г. Касьянова, В. Барана, Т. Марусик, Б. Яроша, І. Біласа та ін. на широкій джерельній базі висвітлювали питання суспільно-політичного, національно-культурного життя в УРСР, стосунки інтелектуальної еліти з владою. В зарубіжній літературі означеній проблемі присвячені дослідження Ю. Аксенова, Є. Добренка, О. Зубкової, Б. Кравченка, Дж. Бьорца, В. Гана, К. Фармера та ін., в яких аналізується наступ сталінізму на інтелігенцію та його наслідки в галузі культури.

Проте, характеризуючи процес генези інтелектуальної еліти в контексті функціонування тоталітарної системи, дослідники лише торкалися важливої галузі культури — музейництва. Проблема репресій серед музейників та нищення музейних колекцій в післявоєнний період недостатньо вивчені в науковій історіографії. У роботах О. Рубльова, Т. Марусик, С. Білоконя, О. Луцького, М. Батога, С. Кота, М. Петровського, О. Долинського, Т. Себти основну увагу приділено київським збіркам, західноукраїнським музейним закладам, зокрема львівським музеям, кримським осередкам.

В даній статті висвітлюється ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР до музеїв в УРСР, ідеологічний тиск на діяльність музейних працівників та вилучення цілого пласта культурної національної спадщини через знищення унікальних пам'яток музейної скарбниці українського народу.

В атмосфері нищівної критики «українського буржуазного націоналізму», про який ще в 1943 р. О. Довженко записав у щоденнику: «Господи, як мені остогидли за чверть століття слова — “український націоналізм!”»¹, пропагандистська преса рясніла звинуваченнями «літературних покидьків отруїти свідомість нашої молоді, завдати шкоди справі ідейного виховання радянського народу»², закликала «працівників ідеологічного фронту України бути особливо пильними до проявів буржуазно-націоналістичної ідеології»³. Публічно розвінчувалися письменники, художники, композитори, режисери, історики, мовознавці, працівники музеїв, архівів та бібліотек.

В тоталітарній державі контроль посилювався над усім суспільством. Не оминула ця участь музеї, які ще з 1930-х рр. розглядалися як інструменти ідеологічного впливу на маси, знаряддя пропаганди політики сталінського режиму.

Станом на 1950 р. в УРСР працювало 137 музеїв⁴. Згідно з партійними та урядовими рішеннями в музеях проходила ідеологічна ревізія експозицій. Тематико-експозиційні плани музеїв затверджувалися спеціальними комісіями, в яких обов'язковим був показ «героїчної історії українського народу у зв'язку з історією великого російського народу й інших братніх народів СРСР»⁵. Обов'язковою для висвітлення була історико-революційна тематика з відображенням ролі пролетаріату та значення марксистської партії, діяльності В. Лені-

¹ Культурне життя в Україні. Західні землі: Док. і матер. Т. 1. – К., 1995. – С. 312.

² Благородні завдання радянської літератури // Літературна газета. – 1946. – 26 вересня.

³ Лобай Д. Непереможна Україна. Факти про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по другій світовій війні. – Вінніпег, 1950. – С. 48.

⁴ Мезенцева Г.Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв УРСР). – К., 1980.

⁵ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду: Зб. док. Т. 2 – К., 1961. – С. 213–230.

на, його соратників у класовій боротьбі. Завершувалися експозиції розділом, присвяченого соціалістичному суспільству, яке формувало нову спільноту — радянський народ, демонструвалася «зростаюча роль» комуністичної партії СРСР.

В діяльності музеїв невинувато перебільшувалися пропагандистські функції, які перетворювали їх в політичний інструмент впливу на світогляд людей. З експозицій вилучалися оригінальні речі, а їх місце займали схеми суспільно-економічних формацій, численні цитати класиків, уривки з постанов партії та уряду. Така музейна експозиція нагадувала агітаційно-пропагандистські стенди. Знайомство з таким музеєм не сприяло зацікавленості відвідувачів історією краю. У 1954 р. О. Довженко, перебуваючи у Нікополі, відвідав краєзнавчий музей, після чого назвав його «убогим, нехочузнавчим музеєм»⁶.

3 листопада 1951 р. українські музеї вкотре підпали під пильний партійний контроль. Вони були затиснуті в жорсткі рамки комуністичного агітпропу, в них панував марксистсько-класовий підхід до фальсифікації історії. Вказівками зверху регламентувалася тематика музеїв, їх кількість, а експозиції мали краще представляти дружбу народів, класову боротьбу і радянські досягнення.

В музеях УРСР прокотилася хвиля кадрових звільнень, вилучення з колекцій ідеологічно шкідливих матеріалів, «що не мають музейного значення», очищення фондів від «історичного хламу».

Зокрема, згідно урядового рішення в Полтаві планувалося відкрити музей на відзначення перемоги російської армії 1709 р. над шведами і «зрадником» гетьманом Мазепою⁷. Музей Полтавської битви відкрили у вересні 1950 р. В той же час в 1952 р. в Полтавському краєзнавчому музеї були зни-

⁶ Анцишкін І.В. Нікопольський музей — від музею мистецтв до краєзнавчого // Роль музеїв у культурному просторі України й світу. Вип. 11. — Дніпропетровськ, 2009. — С. 98.

⁷ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. Т. 2. — С. 213–230.

щені портрети гетьмана Мазепи, «націоналістів» XIX ст. П. Куліша і П. Чубинського⁸.

Під особливим контролем перебувало питання відвідування музеїв. Першість за статистикою із відвідування посідав Музей Леніна у Києві. Лише у 1950 р. за рахунок примусових екскурсій студентів, солдатів його відвідало 186 836 осіб. Але реальною популярністю серед киян і гостей міста користувався історико-культурний заповідник в Києво-Печерській Лаврі. Тільки у 1949 р. тут побувало 110 700 осіб⁹. Боротьба з релігією в музеях вилилася у нищення церковного мистецтва, із колекцій вилучалися твори на релігійну тематику.

Практика вилучення музейних цінностей активно використовувалася в 1920–1930-ті рр. через створені «Торгсин», «Держторг», «Укрзовнішторг». В той час в Києві суттєво постраждали Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, Музей мистецтв ВУАН, Лаврський музей, звідки вивозилися картини всесвітньовідомих художників, як то Л. Крамха, Ю. Робера, ювелірні вироби, церковні предмети, меблі тощо. В Лаврському музеї вилучили із експозиції рідкісні пам'ятки світового рівня, зокрема, дві енкаустичні ікони. Комісіям доводили суми для вилучених предметів, які склали від 10 тис. крб. до 400 тис. крб.¹⁰

Особливо показовими дії влади щодо музеїв проявилися у Західних областях УРСР. Так, у лютому 1952 р. у Рівненському краєзнавчому музеї партійна комісія під час огляду експозиції музею розкритикувала панування в ній польських буржуазних історичних концепцій, що «принижувало історичну роль Росії», зокрема картина «Папа Іннокентій III 1206 р. пропонує князю Роману Галицькому прийняти ка-

⁸ Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008. – С. 198–199.

⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 2047, арк. 104; спр. 1989, арк. 36.

¹⁰ Маньковська Р.В. Музейництво в Україні. – К., 2000. – С. 113–125; Білокінь С. Нові студії з історії большевизму. I–III. – К., 2006. – С. 94–119.

толицьку віру» не відповідала ідеологічним вимогам¹¹. Після перевірки музейні працівники змушені були переробити експозицію.

У відповідності до постанови Раднаркому УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» від 8 травня 1940 р. у Львові відкрилось 5 державних музеїв: історичний, обласні етнографічний, художнього промислу і меморіально-літературний ім. І. Франка музеї, а також картинна галерея з філіями: замок Собеського у с. Підгірцях та панорамою Рославицького в м. Львові¹².

Зауважимо, що до початку Другої світової війни у Львові діяло 8 архівів, понад 60 бібліотек, понад 70 приватних колекцій, 25 музеїв, серед останніх були міські, конфесійні, приватні та корпоративні¹³. Внаслідок реорганізації, ліквідації, як це сталося з музеями «Українського війська», «Молодої громади» через націоналістичний зміст збірок¹⁴, та націоналізації музеїв було сформовано тільки п'ять закладів. Між ними розподілили музейні і конфісковані приватні збірки, не забезпечивши їх при цьому необхідними приміщеннями. Водночас колекції нерідко піддавалися варварському нищенню некомпетентними представниками влади або розкрадалися. Так, в лютому 1940 р. відомий музейник І. Свенціцький занепокоєний долею колекції Голуховського (знаходилася в новоствореному палаці піонерів), звернувся до відділу мистецтв при облвиконкомі з клопотанням передати її до Картинної галереї, яка без фахового догляду може бути знищена або загине¹⁵.

¹¹ *Екельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – С. 199–200.

¹² Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. 1. – С. 94–96.

¹³ *Крутоус А.* До питання формування окремих музейних збірок України та м. Львова у XIX – першій третині XX ст. // Наукові записки Львів. істор. музею. – Львів, 1998. – Вип. VII. – С. 7.

¹⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. 1. – С. 61–62.

¹⁵ *Горбань І.* Багатокультурність музейного ландшафту Львова та музейне життя у тоталітарній державі // Сучасний музей: між скарб-

Методи репресивної політики активно використовувалися в західноукраїнських землях. Слід зазначити, що впродовж 1940–1941 рр. з цих територій було вивезено понад 10% населення. Людські втрати Галичини склали 400 тис. осіб¹⁶, з 1944 до 1953 рр. в західних областях УРСР було репресовано, за неповними даними, 500 тис. осіб, з них 200 тис. членів родин учасників УПА і ОУН¹⁷. З 22 музеїв різного профілю, що діяли в Західній Україні в міжвоєнний період, навесні 1940 р. залишилось лише вісім¹⁸. Однак згодом було відкрито 26 закладів¹⁹.

В післявоєнний період західноукраїнські музеї знов були піддані ідеологічній чистці. Під удар потрапили львівські заклади. В 1951р. в статті «Що пропагують львівські музеї?», опублікованій в газеті «Правда», вказувалося, що Львівський історичний музей «зайво возвеличує князів, вельмож, султанів, козацьких полковників і єпископів», «не достатньо висвітлюється класова боротьба» та «прагнення українського народу возз'єднатися з російським». Львівський державний музей українського мистецтва «не підносить досягнення радянського періоду», а в Львівській картинній галереї «відображені польські буржуазні історичні концепції» і «принижується історична роль Росії»²⁰.

Реакцією на критику стала хвиля звільнень музейних працівників, чистка музейних збірок від «експонатів, що не мають музейного значення». Більшовики вимагали від україн-

ницею та підприємством. Матер. міжн. конф. 8–10 жовтня 2006 р., м. Чернівці. – Львів, 2008. – С. 90–96.

¹⁶ Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. – Львів, 1999. – С. 141.

¹⁷ Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939–1953 рр.) // Реабілітовані історією. У 27-ми томах. Львівська область. Книга перша. – Львів, 2009. – С. 586–591.

¹⁸ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. Реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). – Чернівці, 2002. – С. 40.

¹⁹ Там само. – С.284.

²⁰ Одинець М. Що пропагують львівські музеї // Правда. – 1951. – 13 вересня.

ських музеїв розповідати в експозиціях про історичні зв'язки з Росією та радянське сьогодення.

Під загрозою знищення опинилися збірки Національного музею у Львові. Історія цього самобутнього музейного закладу тісно пов'язана з іменем видатної постаті в історії України митрополита Андрія Шептицького. Меценат української культури в 1905 р. став засновником Церковного музею з метою збереження пам'яток давньої української спадщини. До музею увійшли збірки рукописів, стародруків, зокрема єдина в Європі колекція друків кирилицею, старовинної зброї, золотарства, тканин, ікон, портретів, нумізматичних предметів, рідкісні переклади Ф. Скорини.

Висвітлюючи молодосліджену в науковій літературі музейницьку діяльність А. Шептицького, слід відзначити його розуміння суті і змісту музейництва. Цьому сприяло тісне спілкування митрополита з мистецькою інтелігенцією, дослідниками старовини, музеєзнавцями, яких він всіляко підтримував. Український музеолог Іларіон Свенціцький під впливом музейницької концепції свого наставника розглядав музей як «скарбницю творчості людини у зв'язку зі все-світом, коли людина, як його атом, та одночасно бачить силу розуму чоловіка над цією видимою безкінечністю», підкреслюючи суспільно-виховну функцію музеїв²¹.

Ідея створення національного музейного зібрання у Львові підтримувалася українською інтелігенцією. Відомий художник І. Труш, значна кількість творів якого була знищена на початку 1950-х рр. за національну тематику, в публікації «Потреба українського музейництва» визначив музей, як джерело духовних і творчих сил. Організатором музею на практиці став митрополит. Він не обмежував музей колекціонуванням антикваріату, вбачаючи в ньому важливу роль в системі національного виховання, формуванні в суспільстві поваги до власної старовини²².

²¹ Свенціцький І. Музеї і музейництво. Нариси і замітки. – Львів, 1920.

²² Шептицький А. Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю! – Львів, 2005.

Урочисте відкриття Національного музею, як власності української спільноти, відбулося 13 грудня 1913 р.²³ Він став центром культурно-мистецького життя Галичини і твердиною української національної ідеї, що й визначило його подальший шлях.

На честь засновника музею А. Шептицького у вересні 1935 р. на музейній садибі був споруджений пам'ятник роботи українського скульптора С. Литвиненка, який підступно знищила влада в ніч з 9-го на 10 серпня 1947 р., розбивши скульптуру молотками, а уламки вивезли за місто.

З історією цього музейного закладу пов'язана драматична доля його першого директора, видатного українського музеєзнавця, доктора філології, археолога, мистецтвознавця Іларіона Свенціцького.

Відомий вчений, людина із стійким характером, він мужньо відстоював музейні колекції в роки Першої світової війни. Його боротьба зумовила арешт 6 червня 1915 р. як пропагандиста «мазепинських» ідей. Його із сім'єю депортували до Росії. Повернувшись до Львова в березні 1918 р., йому, «гайдамаці», прийшлося в часи польської влади під постійним поліцейським наглядом проводити велику роботу з розбудови музею.

Однак події вересня 1939 р. не полегшили мистецьку роботу видатного вченого. У жовтні 1939 р. Національний музей приєднали до Львівської картинної галереї як «український відділ». Як наслідок — визнана у світі культурно-мистецька установа перестала існувати. Хоча у березні 1941 р. Іларіона Свенціцького перевели на посаду завідувача відділом, вчений все робив, щоб зберегти колектив і музейні колекції. Свою діяльність музейник не припиняв під час нацистської окупації.

²³ Парацій В.М. Музейницький зміст життя та діяльності митрополита Андрея Шептицького // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: Зб. матер. // Загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присвяч. 160-річчю заснування Дніпропетр. істор. музею ім. Д. І. Яворницького. Вип. 11. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 113–127.

Нова хвиля утисків чекала музейний заклад і його керівника в післявоєнний період. Постійні комісії вишукували «політично шкідливі твори», роботи митців, що емігрували на Захід, репресованих, депортованих та ув'язнених органами НКВС СРСР. Музей назвали осередком націоналістів і вирішили, що «нецелесообразно нести расходы на содержание этой единицы».

В 1947–1950-х рр. арештували співробітників музею М. Батога, Є. Кравчука, С. Сампару, О. Бордун, а також В. Свенціцьку, доньку вченого, коли вона поверталася з відрядження з Москви. Відбувши свій термін у сибірських таборах ГУТАБу, В. Свенціцька повернулася до Львова в 1956 р.²⁴ Її невтомна праця на музейницькій ниві недостатньо поцінована сучасниками.

Ситуацію в музеї загострило зняття з посади в грудні 1949 р. заступника директора музею, досвідченого музейника М. Драгана. Постать подвижника українського мистецтва не належно висвітлена науковцями і потребує окремого ґрунтовного дослідження. Масштабність і новаторство його наукового доробку складала вагому частку українського мистецтвознавства. Прямолінійний і принциповий, як людина, в умовах сталінського режиму він наражав себе на невдоволення і цькування влади.

Навесні 1949 р. спеціальна комісія ЦК КП(б)У перевіряла у Львові роботу місцевих музеїв і дійшла висновку, що внаслідок «недбалості в підборі кадрів, наукових співробітників до деяких музеїв м. Львова [...] проникли [...] ворожі елементи», зокрема, колектив музею українського мистецтва «цілковито складається з місцевого населення. Вихованців середніх і вищих навчальних закладів довоєнної Польщі й, природно, не опанувавши уповні принципів науково-дослідної роботи радянських музеїв». Критикувалися путівник по фондах музею, «просякнутий націоналізмом і низькопоклонством перед культурою і мистецтвом буржуазного Заходу», науково-

²⁴ *Batig M.* З історії музею. Минуле // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 1 (6). – С. 17–24.

експозиційна робота, яка не відповідає вимогам «боротьби з безродним космополітизмом»²⁵.

Директора музею І. Свенціцького звинувачували в тому, що він із 2436 художніх творів, переданих до музею Комітетом у справах мистецтв при Раді Міністрів України, помістив до експозиції лише 124, тобто 5%, мотивуючи свої дії, що подібне «збагачення» було «лише кількісне, а не якісне»²⁶. Комісія поставила питання про заміну керівництва музею: директора і його заступника М. Драгана — активного діяча української буржуазно-націоналістичної організації «АНУМ» (Асоціація незалежних українських митців).

В травні 1950 р. заступником директора музею був призначений далекий від музейної роботи, художник В. Любчик, який виконував завдання із виявлення «націоналістичних» та «формалістичних» творів мистецтва і подальшим їх знищенням.

М. Драган теж перебував в опалі тоталітарної системи. У вересні 1951 р. на IX пленумі Спілки радянських художників України його звинуватили в тому, що він «чимало потрудився, щоб відірвати західноукраїнське мистецтво від українського радянського мистецтва і віддати його під цілковитий вплив реакційного формалістичного мистецтва буржуазного Заходу». Не з'ясовано до кінця, чому 5 березня 1952 р. після кількох операцій в лікарні М. Драган помер²⁷.

Злочинні дії проти пам'яток культури набрали свого апогею в 1951/52 рр. Спершу в музеї створили спецфонд, який складався з націоналістичних творів. Сюди передали на зберігання портрети січових стрільців, діячів уніатської церкви, роботи митців, засуджених як «буржуазних націоналістів». Комісія управління культури Львівського облвиконкому,

²⁵ Рубльов О.С. Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К., 1994. – С. 232–233.

²⁶ Там само. – С. 234.

²⁷ Бадяк В. В опалі режиму // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 2 (7). – С. 35–38.

утвореної у 1988 р. щодо знищення у 1952 р. мистецьких творів Музею українського мистецтва, виявила, що списках спецфонду, датованих 19 березня 1952 р., значилося 804 експонати. В тому числі живопису — 317, скульптури — 29, графіки — 406. В травні 1952 р. ці списки включали 2115 музейних предметів²⁸. Серед вилучених музейних предметів — полотна роботи видатних українських художників О. Новаківського, М. Сосенка, Ф. Красицького, П. Холодного, М. Бойчука, С. Гординського, О. Кульчицької, М. Глуценка, Г. Нарбута та ін.²⁹

Спершу їх планували вивезти до Києва, але І. Свенціцький чинив спротив передачі цих експонатів. Він всіма силами протистояв цинічним діям влади та згодом був знятий з посади директора музею і переведений на наукову роботу до Інституту суспільних наук АН УРСР. В характеристиці керівництва Львівського філіалу АН УРСР на професора І. Свенціцького від лютого 1952 р. зазначалося, що як директор музею українського музею, він допустив «засмічення фондів музейної бібліотеки націоналістичною літературою», якої в серпні 1951 р. було вилучено понад 2500 книг, а І. Свенціцький «виявляв явну протидію вилученню націоналістичної літератури»³⁰.

На початку серпня 1952 р., скориставшись відпусткою І. Свенціцького, за наказом секретаря Львівського обкому партії К. Литвина культурні цінності двома вантажівками за три рейси перевезли до Львівської бібліотеки АН УРСР «для знищення націоналістичних антирадянських експонатів». Раніше сюди ж звезли 4,5 тис. історичних книг та 2 ящика музейної зброї³¹. Свідки тих подій підкреслювали, що крематорій для мистецтва димівся над містом кілька днів.

За словами виконуючого обов'язки заступника директора бібліотеки О. Куца все, що могло горіти, було спалено в печах

²⁸ Вандали в музеї // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 83.

²⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Док. і матер. Т. 2. 1953–1966. – Львів, 1996. – С. 297–302.

³⁰ Там само. – С. 867–868.

³¹ Вандали в музеї // Жовтень. – 1989. – №4. – С. 83.

(для цього виділили дві кімнати з печами), а скульптуру потовчено молотами та вивезено за межі міста. Частина творів мистецтва була розкрадена, розійшлася по приватних збірках³².

Викриттю ганебного злочину проти української культури сприяв випадок. В грудні 1955 р. з Лондона до музею звернувся художник В. Перебийніс про повернення творчого доробку. Він перед початком Другої світової війни проводив персональну виставку своїх творів, які були застраховані французькою фірмою на 34 770 франків золотом. Пошуки колекції українського художника привели до судових справ винуватців злочину. У 1956 р. виявлено вцілілими 99 пам'яток, які повернули до музею.

В червні 1957 р. заарештували заступника директора музею В. Любчика. При обшуку у нього були знайдені художні твори та рідкісні друковані видання в кількості 195 найменувань³³. На суді В. Любчик визнав себе винним у халатності, що вчасно не повернув речі до музею. Військовий трибунал виніс вирок: за статтею 54 Кримінального кодексу УРСР 10 років виправних таборів із позбавленням прав та конфіскацією майна.

Про лицемірство цього процесу свідчить той факт, що В. Любчик жодного дня покарання не відбув, а продовжував працювати в Інституті прикладного та декоративного мистецтва³⁴. Верховний суд УРСР 27 вересня 1957 р., розглядаючи справу Любчика В., визнав не встановленим намір т. Любчика присвоїти взяті ним літературу і експонати музею, що він повинен нести відповідальність не за привласнення, а за несвоєчасне повернення цієї літератури. Колегія Верховного суду УРСР скасувала вирок Львівського обласного суду щодо В. Любчика і вирішила негайно його з-під варті звільнити³⁵.

³² *Bamig M.* З історії музею. Минуле. – С. 25.

³³ Культурне життя в Україні. Західні землі. Т. 2. 1953–1966. – С. 282–285; 293–295; 566–567; 596–597.

³⁴ *Bamig M.* З історії музею. Минуле. – С. 26–27.

³⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. 1953–1966. – С. 503–506.

Акт вандалізму та наруги над збірками Національного музею був яскравим проявом ставлення сталінського режиму до української історії та культури.

Наступним нищівним заходом влади стало вивезення під виглядом розширення експозиції Львівського музею українського мистецтва 10 тис. ікон, скульптур до непристосованого для зберігання музейних предметів приміщення Вірменського собору до новоствореного «спецфонду»³⁶. В лютому 1953 р. протягом восьми днів гужовим транспортом, щоб не пошкодити цінні твори мистецтва, які характеризувались владою, як «церковний хлам», були переправлені до Вірменського собору.

Упорядкуванням експонатів у новому фондосховищі займалися працівники музею Я. Нановський, І. Катрушенко, М. Батіг, М. Пигель. Навчені трагічними подіями 1952 р., вони доклали титанічних зусиль, щоб ікони, скульптура, дерев'яна різьба, були належним чином обліковані, пронумеровані, згодом розташовані у стелажах за топографічною картотекою³⁷.

Зусиллями музейників вдалося зберегти пам'ятки новітнього релігійного малярства, які повинні були згоріти на вогнищі — іконостас каплиці греко-католицької духовної семінарії у Львові роботи «ворога народу» П. Холодного. Всі інші роботи майстра — пейзажі, портрети, жанрові композиції, графіку було спалено в 1952 р.³⁸

Велика заслуга у цілісному збереженні колекції належить В. І. Свенціцькій, яка все життя присвятила відстоюванню і дослідженню українського мистецтва. З весни 1994 р. в музеї розпочалася копітка праця по переміщенню збірки давньоукраїнського мистецтва з Вірменського собору до нового му-

³⁶ Вандали в музеї. – С. 85.

³⁷ *Откович В.* Про збереження унікальної збірки давньоукраїнського мистецтва // Літопис Національного музею у Львові. – 2000 – № 1 (6). – С. 57–58.

³⁸ *Батіг М.* Білі сторінки в історії Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. – 2000 – № 2 (7). – С. 7–9.

зейного фондосховища. На початок 2000 р. кількість підготовлених і перенесених творів складала понад 4 тис. одиниць збереження.

Нападки на львівські музеї не припинились. В 1955 р. К. Литвин, перебуваючи на посаді міністра культури УРСР, наказом зобов'язав керівництво музеїв Львівського історичного, українського мистецтва, картинної галереї скласти до 15 грудня 1955 р. списки на експонати «пов'язані з діяльністю різних українських і польських буржуазно-націоналістичних організацій, та картини, які за своєю ідейною спрямованістю не можуть експонуватися» з метою їх вилучення з фондів цих закладів. Проте, в квітні 1956 р. новий міністр культури УРСР І. Шаблій відмінив рішення попередника і повернув списки назад з тим, що «знищувати ці матеріали недоцільно, тому що вони можуть мати інтерес для окремих дослідників при вивченні історичних матеріалів»³⁹.

Злочинні дії влади щодо колекцій Національного музею трагічно відбилися на стані здоров'я І. Свенціцького для якого музей був справою всього його життя. 18 вересня 1956 р. він помер, похований на Личаківському цвинтарі у Львові. Музейницька спадщини вченого ще потребує глибокого вивчення, його науковий доробок вимагає аналізу у контексті розвитку сучасної музейної справи.

Національний музей на сьогодні — один з найбільших музеїв України, в ньому зберігається понад 100 тис. пам'яток. Унікальні колекції давнього українського мистецтва, зокрема, іконопису, скульптури, різьби, художнього металу, гаптів XIV–XVIII ст., фонд стародруків та рукописів з рідкісними виданнями України, Польщі, Німеччини, Литви, Білорусі, Голландії ставлять його в ряд найвизначніших художніх музеїв світу. На жаль, і досі відчутні злочинний вандалізм та непоправні руйнування 1940–1950-х рр., які суттєво змінили структуру унікальної музейної колекції.

³⁹ *Bamig M.* Білі сторінки в історії Національного музею у Львові. – С. 85.

Позначилися на музейній збірці перерозподіл музейних предметів між музеями України, не повернення експонатів, які виставлялись на виставках в Москві, Харкові, Рогатині (1940–1941 рр., понад 380 предметів музейного значення), «ідеологічна чистка» 1952 р., перелік втрат якої включає 1729 предметів образотворчого мистецтва, понад 4 000 книг бібліотечного фонду, 138 томів і папок рукописного та на правах рукопису матеріалів⁴⁰.

Відголоски 1950-х рр. нагадують про себе сьогодні. Так, у 2000 р. до музейних фондів повернулася картина Ю. Магалецького «Портрет Івана Огієнка». Цей твір з 1921 р. зберігався у музеї разом з 40 роботами майстра, які він особисто передав до музею. В післявоєнні роки, під час кампаній з вилучення із музейних фондів «ідеологічно шкідливих творів», мистецька спадщина художника теж постраждала. У 1996 р. до музею звернулася онука І. Огієнка А. Марушенко за консультацією про мистецьку вартість цієї роботи, оскільки їй було запропоновано придбати картину Ю. Магалецького «Портрет Івана Огієнка»(1920 р.)⁴¹.

Трагічні події в історії Національного музею пов'язані з політичними репресіями, вандалізмом, арештами та депортаціями, які довгий час були закриті від суспільства, були характерними для всього українського музейництва і яскраво демонстрували ставлення сталінської тоталітарної влади до музейних закладів. Політичний режим остерігався широкого висвітлення національного надбання України, усвідомлюючи його глибокий вплив на світогляд і свідомість суспільства.

В післявоєнний період музейні заклади УРСР використовувалися як пропагандистські осередки радянського режиму з метою виховання місцевого населення як самовідданих

⁴⁰ Арофікін В., Посацька Д. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові. – К.; Львів, 1996.

⁴¹ Посацька Д. З історії фондів збірок музею //Літопис Національного музею у Львові. –2000 – № 2 (7). – С. 53.

будівників комунізму. Їх діяльність суворо регламентувалася партійними органами, які примусово нав'язували тематику і зміст музейних колекцій та експозицій. Ідеологічний тиск позбавляв можливості творчих людей самореалізації, частина з них арештовувалися за політичними звинуваченнями. Під гаслами боротьби з «буржуазним націоналізмом» з музейних колекцій вилучався цілий пласт української самобутньої спадщини, знищувалися унікальні пам'ятки національної культури. Але наперекір законам командно-адміністративної системи працівники музеїв, часом ризикуючи життям, докладали чимало зусиль, щоб зберегти історико-культурне надбання українського народу.

В статье освещена политика тоталитарного режима во второй половине 1940-х – 1950-х гг., идеологическое давление на музейных работников и контроль за деятельностью музеев, уничтожение культурных ценностей связанных с украинской историей.

Ключевые слова: музейные коллекции, уничтожение культурных ценностей, идеологическое давление в музейной сфере.

The policy of totalitarian rule in the second part of 1940–1950-th in the museum sphere, ideological pressure both on museum workers and activity of museums in Ukraine, destruction of cultural and historical values are described in the article.

Key words: museum collections, destruction of cultural values, ideological pressure in museum sphere.